

СКЛАДОВІ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ОПЕРАТОРІВ

У статті проведено узагальнення наявного досвіду щодо складової зовнішнього впливу на діяльність телекомунікаційних операторів, як управління та регулювання в країнах СНД, у ході якого визначено основні сфери впливу цих органів на діяльність телекомунікаційних операторів та інших учасників телекомунікаційного ринку.

The article summarizes the experience of such component of the external impact on the telecom operators as management and regulation in the CIS, in which the basic spheres of influence on the activities of telecommunications operators and other participants in the telecommunications market were defined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Бурхливий розвиток сфери телекомунікацій, що відбувся за останні десятиріччя істотно вплинув на діяльність телекомунікаційних операторів, та істотно змінив не лише внутрішнє середовище їх діяльності, але й докорінно реформував зовнішнє. Зрозуміло, що зміна умов діяльності телекомунікаційних операторів, як у промислово-розвинутих країнах, так і в інших країнах світу, призвела до необхідності пристосування телекомунікаційних операторів до цих змін.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В умовах сьогодення багато вітчизняних та зарубіжних вчених у своїх працях приділяють увагу дослідженню складових, як зовнішнього, так і внутрішнього середовища діяльності телекомунікаційних операторів, серед яких П. П. Воробієнко, В. М. Гранатуров, С. А. Довгий, О. В. Гайдук, Х. Ітвен, Д. Олівер, А. Я. Савченко, Е. Сепулведа, П. Г. Туре [1, с.56–62; 2, с.59–69; 3, с.18–42]. Крім того особливу увагу у цьому напрямку заслуговують роботи Міжнародного союзу електрозв'язку [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак науковцями було приділено недостатньо уваги дослідженню такої складової зовнішнього середовища, як вплив органів управління та регулювання на діяльність операторів телекомунікацій в країнах світу.

Постановка завдання. Мета статті полягає в узагальненні досвіду щодо такої складової зовнішнього середовища діяльності телекомунікаційних операторів, як вплив органів управління та регулювання на діяльність операторів телекомунікацій в сучасних умовах в частині країн світу, а саме в країнах СНД.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до поставленої мети в роботі було проведено визначення ролі та розподілу завдань між органом управління та самостійним органом регулювання у сфері телекомунікацій в частині визначення їх впливу на діяльність операторів телекомунікацій та інших учасників телекомунікаційного ринку на прикладі країн СНД [5–19].

Отже, відповідно до проведеного аналізу управління сфери телекомунікацій у країнах СНД здійснюється на базі міністерств, комітетів та служб (табл. 1).

Таблиця 1

Органи управління в сфері телекомунікацій у країнах СНД

Країна	Орган управління	Основні сфери управління
1	2	3
Азербайджан	Міністерство зв'язку та інформаційних технологій Азербайджанської Республіки	Телекомунікації, інформаційні технології, поштовий зв'язок, телерадіомовлення

Продовження табл. 1

1	2	3
Вірменія	Міністерство транспорту та зв'язку Республіки Вірменія	Транспорт, телекомунікації, поштовий зв'язок
Білорусь	Міністерство зв'язку та інформатизації Республіки Білорусь	Телекомунікації, поштовий зв'язок
Казахстан	Міністерство транспорту та комунікацій Республіки Казахстан	Транспорт, цивільна авіація, зв'язок, інформатизація, автоматизації державних послуг і координація діяльності центрів обслуговування
Киргизія	Міністерство транспорту і комунікацій Киргизької Республіки	Транспорт, зв'язок, інформатизація, дороги
Молдова	Міністерство інформаційних технологій та зв'язку	Інформаційні технології, інформаційне суспільство, зв'язок
Росія	Міністерство зв'язку та масових комунікацій	Інформаційні технології, електрозв'язок, масові комунікації, ЗМІ, видавнича діяльність, обробка персональних даних
Таджикистан	Служба зв'язку при Уряді Республіки Таджикистан	Зв'язок, інформатизація
Туркменістан	Міністерство зв'язку Туркменістану	Зв'язок
Узбекистан	Узбецький комітет зв'язку, інформації та телекомунікаційних технологій Республіки Узбекистан	Телекомунікації, поштовий зв'язок, поширення друку, телемовлення, інформаційні ресурси та системи, державні інтерактивні послуги, інформаційно-бібліотечна діяльність, програмні продукти, електронний цифровий підпис
Україна	Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України	Криптографічний та технічний захист інформації, телекомунікації

Варто відзначити, що у всіх країнах СНД органи управління впливають не лише на діяльність операторів телекомунікацій та інших учасників ринку телекомунікацій, але також і на представників інших сфер економіки країн, а саме від засобів масових комунікацій до транспорту. Показники наведені у табл. 1 також демонструють наявність відмінностей у застосовуваній термінології, наприклад, ряд країн ще застосовують такі терміни, як електрозв'язок, зв'язок тощо.

На ряду з органом управління в сфері телекомунікацій функціонує і самостійний орган регулювання, створений у вигляді комісії або агентства у чотирьох країнах СНД, а саме у Вірменії, Киргизії, Молдові та Україні (табл. 2).

Таблиця 2

Органи регулювання в сфері телекомунікацій у країнах СНД

Країна	Орган регулювання	Основні сфери регулювання
1	2	3
Вірменія	Комісія з регулювання громадських послуг	Енергетика, водна система, телекомунікації
Киргизія	Державне агентство зв'язку при Уряді Киргизької Республік	Електрозв'язок, поштовий зв'язок
Молдова	Національне агентство по регулюванню в області електронних комунікацій і інформаційних технологій	Електронні комунікації та інформаційні технології

Україна	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації	Телекомунікації, інформатизація, користування радіочастотним ресурсом, надання послуг поштового зв'язку
---------	---	---

Отже, повноваження органів регулювання, як і органів управління, розповсюджується не лише на операторів телекомунікацій та інших учасників телекомунікаційного ринку, а також і на інші сфери економіки країн, а саме від енергетики до водної системи.

На ряду з наявністю відмінностей у сферах впливу та термінології, існує ряд відмінностей у задачах функціонування органів управління та регулювання, що стосуються операторів телекомунікацій та інших учасників телекомунікаційного ринку. Як в умовах, коли на ринку присутній лише орган управління, так і в умовах коли на ринку присутні і орган управління, так і орган регулювання.

У першу чергу розглянемо основні задачі, які поставлені перед органами управління у країнах СНД в яких відсутній самостійний орган регулювання, а саме у Азербайджані, Білорусії, Казахстані, Росії, Таджикистані, Туркменістані та Узбекистані [5, 7–8, 11–14].

1. Орган управління Азербайджану серед інших повинен: формувати та здійснювати єдину державну політику; здійснювати державне регулювання; створювати нові форми соціальної та економічної діяльності; вживати заходів, що забезпечують перетворення інформації в товар; формувати інформаційний ринок; забезпечувати державний контроль; забезпечувати інформування населення про свою діяльність; брати участь у підготовці та реалізації необхідних заходів щодо задоволення потреб державних органів, муніципалітетів, юридичних та фізичних осіб у послугах.

2. Орган управління у сфері телекомунікацій Білорусі повинен: здійснювати державне регулювання, управління діяльністю, реалізовувати єдину державну політику та створювати умови для розвитку організацій усіх форм власності; організацію розробки та реалізації програм розвитку галузі; координацію діяльності юридичних осіб, незалежно від форм власності, і індивідуальних підприємців з метою задоволення потреб державних органів, юридичних осіб, а також фізичних осіб у послугах, створювати умови для забезпечення інформаційних потреб державних органів, юридичних та фізичних осіб на основі створення інформаційних систем та (або) мереж, що забезпечують формування та обробку інформаційних ресурсів і надавати користувачам документовану інформацію, підвищувати ефективність зовнішньо-економічної діяльності; розробляти та реалізовувати державну політику у галузі планування, розподілу та ефективного використання радіочастотного спектру радіоелектронними засобами цивільного призначення.

3. Основними завданнями органу управління в сфері телекомунікацій Казахстану є: реалізація тарифної політики; реалізація державної політики; регулювання цін (тарифів) на послуги; реалізація державної політики у галузі розподілу та використання радіочастотного спектру; державний контроль за діяльністю; контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій та регульованих ринків; ліцензування послуг; розподіл ресурсу нумерації та виділення номерів, а також їх вилучення на мережі телекомунікацій загального користування; планування та ефективного використання радіочастотного спектру; контроль і координація діяльності територіальних органів Комітету; дотримання принципів гендерної рівності.

4. Діяльність органу управління в сфері телекомунікацій Росії спрямована на вироблення та реалізацію державної політики та нормативно-правового регулювання. Крім того, серед інших він вносить проекти федеральних законів, нормативних правових актів Президента Російської Федерації та Уряду Російської Федерації тощо; приймає такі нормативні правові акти як: вимоги до мереж зв'язку в частині залучення ресурсів нумерації; вимоги до побудови мереж зв'язку, що застосовуються в засобах зв'язку та управління мережами зв'язку; вимоги до нумерації, захисту мереж зв'язку від несанкціонованого доступу; вимоги до використання радіочастотного спектра; вимоги до порядку пропуску та

маршрутизації трафіку; вимоги до порядку взаємодії мереж зв'язку, що становлять єдину мережу електрозв'язку Російської Федерації; вимоги до опису мереж зв'язку та засобів зв'язку, що становлять єдину мережу електрозв'язку Російської Федерації; вимоги до проектування, будівництва, реконструкції та експлуатації мереж зв'язку та споруд зв'язку; вимоги до надання послуг зв'язку, в тому числі універсальних; російська система і план нумерації; порядок присвоєння нумерації виділеним мережам; порядок присвоєння нумерації частини технологічної мережі зв'язку, приєднаної до мережі зв'язку загального користування; порядок надання операторами зв'язку службового електрозв'язку; вимоги до мереж та засобів зв'язку для проведення оперативно-розшукових заходів за погодженням з уповноваженими державними органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; порядок ведення окремого обліку доходів та витрат по здійснюваним видам діяльності, що надаються послугами зв'язку та використовуються для надання цих послуг частинам мережі електрозв'язку операторами, та які займають істотне становище в мережі зв'язку загального користування; нормативні правові акти з інших питань встановленої сфери; узагальнює практику застосування законодавства Російської Федерації та проводить аналіз реалізації державної політики у встановленій сфері діяльності; організовує прийом громадян, забезпечує своєчасне та повний розгляд усних та письмових звернень громадян, прийняття по них рішень та направлення відповідей у встановлений законодавством строк; в установленому порядку взаємодіє з органами державної влади іноземних держав та міжнародними організаціями у встановленій сфері діяльності; займається виробленням та реалізацією державної політики та нормативно-правовим регулюванням.

5. Орган управління в сфері телекомунікацій Таджикистану забезпечує: участь у підготовці та реалізації єдиної державної політики; розробку та затвердження законодавчих проєктів та інших нормативних правових актів; управління, узгодження, контролю та державного регулювання діяльності; участь у підготовці та реалізації пропозицій щодо державної інвестиційної політики; визначення основних напрямків розвитку; координацію зовнішньоекономічної діяльності юридичних та фізичних осіб; визначення та подання на розгляд Уряду Республіки Таджикистан переліку послуг; ліцензування діяльності, а також контроль за виконанням умов та вимог ліцензування; контроль тарифів; направлення у відповідні органи пропозицій щодо підвищення чи зниження тарифів; забезпечення та контроль рівного доступу усіх користувачів до мереж електричного зв'язку загального користування на основі якісного обслуговування та дотримання конфіденційності, а також нерозголошення секретів приватної інформації про користувачів; визначення порядку міжмережних з'єднань, порядку видачі дозвільних документів, якості норм обслуговування; організацію системи сертифікації; управління Національним планом нумерації; управління та забезпечення організаційно-технічної діяльності Державної комісії з радіочастот Республіки Таджикистан; підготовку та ведення єдиної державної політики у галузі розподілу та використання резервів радіочастот Республіки Таджикистан; участь у підготовці та погодження тарифів; участь у приватизації державних підприємств.

6. Орган управління в сфері телекомунікацій Туркменістану реалізує державну політику в галузі зв'язку, включаючи розподіл та використання національних ресурсів в галузі зв'язку; здійснює державне регулювання та контроль за діяльністю в галузі; організовує розробку та реалізацію основних напрямків розвитку та вдосконалення галузі; координує міжгалузеву діяльність; бере участь в розробці нормативних правових актів Туркменістану в галузі зв'язку; планує ефективне використання радіочастотного спектру; створює умови для функціонування ринку послуг зв'язку; управляє національними ресурсами; здійснює ліцензування діяльності; здійснює державний технічний нагляд та контроль; розробляє систему нумерації та здійснює управління планом нумерації мереж телекомунікаційного зв'язку; організовує впровадження наукових розробок, підготовку і перепідготовку кадрів та здійснює міжнародне співробітництво.

7. Орган управління в сфері телекомунікацій Узбекистану повинен: здійснювати забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері інформатизації; розробку та

здійснення комплексних національних програм з впровадження сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій; вироблення пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства та нормативно-правової бази; здійснення державного управління та контролю за розвитком та ефективним функціонуванням; подальший розвиток і модернізацію мереж та послуг; проведення комплексного системного аналізу та вироблення заходів щодо підвищення ефективності впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій; створення єдиної системи формування, зберігання та використання державних інформаційних ресурсів та баз даних; участь у формуванні інвестиційної політики; забезпечення подальшого формування національного сегменту мережі; забезпечення координації та надання сприяння у розвитку вітчизняного виробництва якісних, конкурентоспроможних програмних продуктів, подальшому формуванню вітчизняного ринку послуг у галузі виробництва та впровадження програмних продуктів, інформаційних систем та інформаційних ресурсів; розробку та реалізацію заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки; організацію ефективної системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів; здійснення міжнародного співробітництва.

Таким чином, у країнах, в яких є лише орган управління, до його повноважень в першу чергу відносяться:

- реалізація єдиної державної політики в галузі зв'язку та інформатизації;
- виконання підготовки та організації реалізації концепції розвитку зв'язку та інформаційних технологій;
- реалізація тарифної політики;
- проведення державного контролю за діяльністю;
- видача ліцензії на послуги;
- забезпечення взаємоз'єднання мереж;
- забезпечення надання універсальних послуг;
- планування ефективного використання радіочастотного спектру тощо.

Нижче наведено результати аналізу розподілу завдань між органом управління та самостійним органом регулювання у країн СНД, в яких функціонують обидва органи, а саме Вірменії, Киргизії, Молдови та України [6; 9; 10; 15–19]. Варто виділити, що питання самостійності регуляторних органів є досить заплутаним, так як у класичному розумінні самостійним орган регулювання може вважатися у випадку відсутності єдиного джерела фінансування (особливо такого як – Державний бюджет), що робить його фінансово незалежним, а його рішення максимально неупередженими [3]. Однак, першочерговою вимогою до самостійності регуляторного органу є його непідпорядкованість органу управління, що робить його рішення хоча б відносно незалежними.

1. Повноваження органа управління у сфері телекомунікацій Вірменії полягають у визначенні цілей політики в наданні універсальних послуг, періодичному виділенні певних сегментів радіочастотного діапазону для використання в певних цілях, дослідженні та перевірці використання пристроїв радіозв'язку, реалізації зобов'язань в області електронного зв'язку, встановлені міжнародними договорами, прийнятті технічних стандартів, здійсненні сертифікації, що дозволяє виробляти, ввозити, встановлювати або використовувати радіопередавальне обладнання з тим, щоб мінімізувати або запобігти шкідливому втручанням в дозволені передачі, а також представленні Вірменії в Міжнародному союзі електрозв'язку та інших міжнародних організаціях в області комунікації.

Завдання органа регулювання Вірменії полягають у здійсненні ним встановлених законами прав та обов'язків, забезпеченні балансу інтересів осіб, що здійснюють регульовану діяльність, створенні однакових умови діяльності для регульованих осіб, сприянні формуванню та розвитку конкурентних ринків та стимулюванню раціонального використання ресурсів.

2. Діяльність органу управління у сфері телекомунікацій Киргизії спрямована на: розробку та реалізацію державних програм щодо забезпечення населення, органів державної влади і управління, оборони, безпеки, охорони правопорядку, господарюючих суб'єктів та

інших юридичних осіб всіма видами послуг зв'язку та інформатизації; створення необхідних умов для забезпечення інфокомунікаційних потреб шляхом надання доступу до всіх видів інфокомунікаційних послуг; реалізацію основних напрямів державної політики інфокомунікаційної сфері, включаючи питання інформаційної безпеки; координацію зовнішньоекономічної діяльності та проведення інвестиційної політики; створення «електронного уряду» та інших електронних додатків (електронної охорони здоров'я, освіти, торгівлі тощо); забезпечення планів мобілізаційної підготовки систем зв'язку та заходів при надзвичайних ситуаціях; реалізацію державних програм щодо забезпечення органів державної влади та управління, фізичних і юридичних осіб всіма видами зв'язку та засобами інформатизації; підтримку розвитку національної інформаційної інфраструктури шляхом створення та вдосконалення комп'ютерних інформаційних систем і мереж на основі здійснення єдиної науково-технічної політики; підтримку розвитку в республіці міжнародних та всесвітніх інформаційних мереж і систем; формування, розвиток, забезпечення збереження, доступності та ефективного використання національних інформаційних ресурсів; створення умов для формування ринку інформаційних продуктів, ресурсів, технологій, а також послуг інформаційних систем, мереж; забезпечення національного суверенітету та безпеки, пов'язаних із створенням та використанням інформаційних ресурсів, систем та мереж; зміцнення і розвиток організаційних та нормативно-правових засад розвитку.

Діяльність органу регулювання в сфері телекомунікацій Киргизії спрямована на: забезпечення надання послуг на основі розвитку конкуренції; забезпечення ефективного управління використанням радіочастотного спектра; сприяння розвитку мереж та систем зв'язку; захист законних інтересів громадян та інших споживачів.

3. Орган управління Молдови в сфері телекомунікацій повинен здійснювати розробку та реалізацію державної політики; створювати єдину систему формування, зберігання та використання державних інформаційних ресурсів; забезпечувати розробку та використання інформаційних та комунікаційних технологій для підвищення рівня життя населення, вдосконалення систем освіти, науки, охорони здоров'я, соціального захисту та культури; створювати умови для якісного інформаційного та комунікаційного забезпечення публічних органів влади, а також юридичних та фізичних осіб; координувати діяльність щодо розробки, впровадження та розвитку проектів, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій і зв'язку; брати участь у формуванні інвестиційної політики; розробляти в установленому порядку законодавчу базу; створювати, впроваджувати та забезпечувати функціонування Державного реєстру населення, Державного реєстра правових одиниць, Національної географічної інформаційної системи, Державного реєстра транспорту, Державного реєстра водіїв та інших інформаційних та комунікаційних систем державного значення; вдосконалювати Національну паспортну систему; створювати правову та методологічну бази для переходу Республіки Молдова до інформаційного суспільства; організовувати створення та ефективну діяльність системи урядових та неурядових інформаційних центрів збору, обробки, зберігання та надання інформації; розробляти та реалізовувати цільові програми розвитку вітчизняного виробництва в інформаційній сфері; розвивати інформаційне середовище як базу вдосконалення системи державного управління на платформі «Електронний Уряд»; забезпечувати міжнародне співробітництва у сфері інформаційно-комунікаційних технологій; забезпечувати захист та безпеки інформації та інформаційно-комунікаційних ресурсів.

Діяльність органу регулювання Молдови зосереджена на: забезпечення дотримання законодавства; забезпечення реалізації політики побудови інформаційного суспільства та Національної стратегії «Moldova Electronica»; забезпечення та моніторингу впровадження стратегії розвитку електронних комунікацій; сприяння розвитку внутрішнього ринку електронних комунікацій шляхом усунення перешкод на шляху постачання послуг, мереж і супутньої інфраструктури, дотримання принципу недискримінації у відносинах з постачальниками мереж та/або послуг; просування створення справедливих та правильних умов для здійснення діяльності на ринку постачальників мереж та/або послуг; просування конкуренції при наданні мереж, супутньої інфраструктури та послуг шляхом стимулювання

ефективних інвестицій в інфраструктуру та підтримки інновацій, забезпечення нейтральності своїх регламентуючих документів з точки зору застосовуваної технології; забезпечення поставки універсальної послуги, взаємопідключенні та взаємодії мереж електронних комунікацій загального користування; захисті інтересів кінцевого користувача.

4. Основні завдання орган управління в сфері телекомунікацій України: забезпечення формування та реалізації державної політики; участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері електронного документообігу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розробленні та впровадженні електронного цифрового підпису; участь у межах своїх повноважень у формуванні та реалізації державної тарифної політики та політики державних закупівель у сферах телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України; забезпечення в установленому порядку урядовим зв'язком; забезпечення функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку і Національної системи конфіденційного зв'язку; визначення вимог та порядку створення і розвитку систем технічного та криптографічного захисту інформації; здійснення державного контролю за станом криптографічного та технічного захисту інформації; розроблення та здійснення заходів щодо розвитку телекомунікаційних мереж, поліпшення їх якості, забезпечення доступності і сталого функціонування; користування радіочастотним ресурсом України у світовий інформаційно-комунікаційний простір.

Основні завдання органу регулювання у сфері телекомунікацій полягають у забезпеченні проведення єдиної державної політики з питань державного регулювання; здійсненні державного регулювання та нагляду з метою максимального задоволення попиту споживачів на послуги зв'язку та інформаційні послуги, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, збільшення обсягів послуг та підвищення їх якості, розвитку та модернізації телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних мереж з урахуванням інтересів національної безпеки; забезпеченні ефективного користування радіочастотним ресурсом та функціонування ринку телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних, інформаційних послуг на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів господарювання та споживачів цих послуг; сприянні розвитку конкуренції та підприємництва, забезпеченні рівних умов діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності, вдосконаленні механізму регулювання ринкових відносин у сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом; забезпеченні системності, комплексності та узгодженості розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в державі.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що у країнах в яких на ринку телекомунікацій присутній як орган управління, так і орган регулювання. До повноважень органа управління відносять формування та реалізацію державної політики, державний контроль за додержанням вимог законодавства, розробку та здійснення заходів щодо розвитку телекомунікаційних мереж, поліпшення їх якості, забезпечення доступності та сталого функціонування; а орган регулювання повинен сформувати прозорий механізм ліцензування, забезпечити надання універсальних послуг, забезпечити обов'язкове взаємоз'єднання мереж, розробити прозору тарифну політику на ринку, здійснювати нагляд за ринком та сприяти розвитку конкуренції.

Варто відзначити, що наявність розбіжностей між задачами державного регулювання та державного управління не свідчить про те, що не завжди чітко вдається виокремити державне регулювання, відокремити його від інших завдань управління.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, відповідно до поставленої мети, в роботі було проведено узагальнення досвіду щодо впливу органів управління та регулювання на діяльність телекомунікаційних операторів та інших учасників телекомунікаційного ринку на прикладі країн СНД, в ході якого визначено особливості розподілу завдань між органами управління та самостійними органами регулювання. Варто підкреслити вагомість кожної з функцій управління регулювання, що робить дослідження впливу кожної з них на діяльність операторів телекомунікацій предметом цілого ряду нових

досліджень. Однак, у розрізі цієї статті найбільші питання викликає визначення ключових проблем з якими зустрічаються оператори телекомунікацій у розрізі кожної країни окремо.

Список використаної літератури

1. Довгий С. А. Современные телекоммуникации. Технологии и экономика / С. А. Довгий, О. В. Гайдук, А. Я. Савченко, П. П. Воробийченко и др. – М.: Эко-Трендз, 2003. – 320 с.
2. Гранатуров В. М. Управління послугами зв'язку / В. М. Гранатуров, І. В. Литовченко. – К.: Освіта, 2010. – 254 с.
3. Итвен Х. Справочник по регулированию электросвязи / Х. Итвен, Д. Оливер, Э. Сепулведа. – Вашингтон: Всемирный банк, 2000. – 295 с.
4. Дані з сайту Міжнародного союзу електрозв'язку: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itu.int>.
5. Офіційний сайт Міністерства зв'язку та інформаційних технологій Азербайджанської Республіки: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mincom.gov.az/nazirlik-ru-RU/page-418/#content_anchor.
6. Офіційний сайт Міністерства транспорту та зв'язку Республіки Вірменія: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mtc.am/index.php?lausng=r>.
7. Офіційний сайт Міністерства зв'язку та інформатизації Республіки Білорусь: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=C20400302&p2={NRPA}>.
8. Офіційний сайт Міністерства транспорту та комунікацій Республіки Казахстан: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtc.gov.kz/index.php/ru/komitet-svyazi-i-informatizatsii>.
9. Офіційний сайт Міністерства транспорту і комунікацій Киргизької Республіки: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mtk.gov.kg>.
10. Офіційний сайт Міністерства інформаційних технологій та зв'язку Республіки Молдови: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mtic.gov.md/principala_rus.
11. Офіційний сайт Міністерства зв'язку та масових комунікацій: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minsvyaz.ru/ru>.
12. Постанова уряду Республіки Таджикистан про Службу зв'язку при Уряді Республіки Таджикистан від 11.05.2011р. № 252: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=45130.
13. Закон Республіки Туркменістану О зв'язку: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс] / Указ Президента. – Офіц. вид. – Режим доступу: http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01gi.
14. Офіційний сайт Узбецького комітету зв'язку, інформації та телекомунікаційних технологій Республіки Узбекистан: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccitt.uz/ru/about/tasks>.
15. Офіційний сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dstszi.gov.ua/dstszi/control/ru/index>.
16. Офіційний сайт Комісії з регулювання громадських послуг: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psrc.am/en>.
17. Офіційний сайт Державного агентства зв'язку при Уряді Киргизької Республіки: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nas.kg>.
18. Офіційний сайт Національного агентства по регулюванню в області електронних комунікацій і інформаційних технологій: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.anrceti.md/node/5>.
19. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації: за станом на 01.09.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nkrz.gov.ua/uk>.

Прийнято до друку 07.11.2013